

foto Désirée Verstege

Onderzoek naar je familie in oorlogstijd

Joke van Bokkem in gesprek met dagvoorzitter Pia Dijkstra.

Op 12 oktober 2023 gingen vier sprekers in op de uitdagingen die je kan tegenkomen bij het onderzoeken van je familiegeschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen de praktische uitdagingen kwamen aan bod, zoals beperkt openbare of onvolledige archieven, maar ook emotionele uitdagingen: wat kan het losmaken, bij mezelf en mijn familie, als ik op onderzoek uit ga?

Door Lucia Hoenselaars

Het Rode Kruis archief en het Oranjehotel

Raymund Schütz is senior onderzoeker bij het Haags Gemeentearchief en heeft jarenlang gewerkt in het Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis (NRK) dat nu is ondergebracht bij het Nationaal Archief, en dat veel informatie bevat over gevangenen in het Oranjehotel. Daarnaast promoveerde hij op een onderzoek naar het notariaat tijdens de Tweede Wereldoorlog, wat resulteerde in de publicatie *Kille Mist*.

Schütz maakt een intrigerend onderscheid tussen 'stilzwijgen' of 'verzwijgen' over de oorlog als gevolg van leed of trauma, het niet kunnen spreken, en daarnaast de bewust verkozen stilte als betuiging van respect op

het moment dat we herdenken. 'De grote vraag is, hoe komen we van het traumatisch stilzwijgen, met elkaar tot het verbindend met elkaar zwijgen en zorgen dat je die oorlog levend houdt?' Schütz ziet hierin een belangrijke rol weggelegd voor het archief.

Zo vertelt hij dat hij eens is benaderd door twee verschillende kleinkinderen, die elkaar niet kenden, en die allebei informatie bij hem opvroegen over hun opa. Ze liepen beide, los van elkaar, rond met de vraag waarom hun familie zo versplinterd was. Ze wisten dat het met de oorlog te maken had, maar niet precies wat. Door raadpleging van het NRK kregen zij het antwoord: hun opa was een politieke gevangene geweest, een commu-

nist. 'Op het moment dat deze man gearresteerd werd en als kostwinner wegviel, zijn al die kinderen in kindertehuizen terechtgekomen. En daar ligt de kiem van het feit dat al die kleinkinderen elkaar niet kennen. Dus deze kaart geeft eigenlijk alle antwoorden op de vragen die die kleinkinderen hadden. De verwarring die in die familie is ontstaan, de reden waarom dat gebeurd is, is allemaal terug te voeren op deze kaart.'

Dit voorbeeld laat zien hoe belangrijk toegankelijkheid van archieven is. De zoektocht wordt regelmatig op verschillende manieren bemoeilijkt. Bijvoorbeeld omdat de informatie vaak nog beperkt openbaar is vanwege privacywetgeving, verspreid is over verschillende archieven, vaak ook nog onvolledig is, en soms verspreid over verschillende landen. Schütz raadt aan om bij aanvang van je onderzoek heel concreet voor jezelf vast te leggen wat er reeds bekend is over de persoon wiens verleden je wilt onderzoeken. 'Maak ook gebruik van expertise, bijvoorbeeld bij het NIOD', benadrukt hij. 'Vaak zijn onderzoekers ook bereid om mensen te helpen die hun eigen familie in kaart willen brengen.'

Ten slotte heeft Schütz een kritische noot op de strenge Nederlandse privacywetgeving waardoor archieven ook voor onderzoekers niet optimaal toegankelijk zijn: 'Dat wantrouwen, dat eigenlijk een beetje kenmerkend is voor de overheid in deze tijd, is de grootste barrière die er is tussen u, de mensen die informatie willen hebben over de gevangenen in het Oranjehotel, en de organisaties, de archieven in Nederland die daar over beschikken. Dus geef het niet op, ga door.'

Collecties van het CBG

Martijn Spruit werkt al 20 jaar bij het CBG Centrum voor Familiegesciedenis. Hij is informatiespecialist en functionaris gegevensbescherming. Tijdens de bijeenkomst vertelt hij over de verschillende collecties van het CBG: hoe die zijn ontstaan, welke informatie ze bevatten, wat er ontbreekt en hoe dat komt.

Persoonskaarten zijn een rijke bron voor familieonderzoek, en deze zijn allemaal gedigitaliseerd en ontsloten. Iedereen die in Nederland is overleden heeft een persoonskaart, zo ook de voormalig Duitse Keizer Wilhelm II, die in 1941 in Doorn

overleed. Van vervolgingslachtoffers die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitse concentratiekampen zijn vermoord, zijn geen persoonskaarten, legt Spruit uit. Dat komt omdat deze mensen onder de wetgeving van de Duitse bezetter werden aangeduid als 'geëmigreerd'.

Naast persoonskaarten, heeft het CBG ook 60 á 70 identificatiebewijzen uit de oorlog in de collectie. Bij het CBG zijn deze gebundeld en niet versnipperd over persoonlijke dossiers. Spruit: 'Er is geen centraal bestand van persoonsbewijzen. Er is wel een centraal bestand geweest, maar dat is in 1969 in zijn geheel vernietigd. Ik zie de frustratie in uw ogen, die heb ik zelf ook.'

Een ander identificatiebewijs, waarvan het CBG er maar een in bezit heeft, is een zakboekje van de NSB. Wie thuis op zolder of in een archief een zakboekje tegenkomt, stuit daarbij dus op een unieke vondst. Een andere bron vormen de Politie Kwartierstaten, waarin alle ambtenaren van de politie moesten invullen of zij van Joodse afkomst waren of niet. Spruit: 'Voor ons, vanuit genealogisch oogpunt is dit een fantastische bron, omdat de hoofdpersoon, de ouders én de grootouders erop staan. Dus je hebt drie generaties in een opengeplaatste A3-vel. Ik vermoed dat we er zo'n 70.000 hebben.' Dit archief is bijna gedigitaliseerd en geïndexeerd, en mogelijk wordt het volgend jaar vrijgegeven, legt Spruit uit. Ook zijn er kwartierstaten van Binnenlandse zaken, maar bijvoorbeeld ook van Jeugdstorm en enkele van de SS.

Ook beschikt het CBG over de collectie Calmeyer. De Duitse jurist en ambtenaar Hans Calmeyer had een bureau in Den Haag waar mensen onderzoek konden

Foto: Desirée Verstege

Martijn Spruit

Schütz: 'Hoe komen we van traumatisch stil-zwijgen, tot verbindend met elkaar zwijgen?'

laten doen naar hun voorouders. Dat onderzoek werd vooral aangevraagd door mensen die een half-Joods, half niet-Joods huwelijk of herkomst hadden. Dit met de bedoeling om aan te tonen dat ze zo weinig Joods waren dat ze niet op transport hoefden. 'Het is heel moeilijk te bepalen of Calmeyer meewerkte met de Duitsers, of juist tegenwerkte, door dingen als het ware Arischer voor te stellen dan ze in werkelijkheid waren', vertelt Spruit. Gedurende de hele lezing benadrukt Spruit het belang van de context van de archiefstukken, en om bij elk archiefstuk oog te houden voor het hele verhaal en alle grijstinten die daarin voorkomen.

Echo's uit een oorlogsverleden

Joke van Bokkem is klinisch psycholoog en psychotherapeut bij ARQ Centrum'45, waar ze onder meer de groepsbehandeling van naoorlogse generaties begeleidt. Na alle informatie die de eerste twee sprekers hebben gegeven, richt van Bokkem de aandacht weer op het individu: hoe moet je al deze informatie emotioneel verwerken, zeker als het over je eigen familie gaat?

Wat betekent het ontbreken van informatie voor families en individuen die de echo's van het oorlogsverleden voelen, in hunzelf en de familie? Dingen die je niet weet, kunnen een impact hebben op je leven. Van Bokkem: 'Om te kunnen leven met oorlog, moet je ruimte hebben om daarbij stil te kunnen staan.'

'Mensen zijn altijd op zoek naar antwoorden om existentiële vragen te beantwoorden', vervolgt Van Bokkem. 'Wie ben ik? Dat zegt iets over de identiteit. Waar kom ik vandaan, waar hoor ik bij? Daar komt die informatie-behoefte vandaan.' Alles wat er eerder gebeurd is, zit ergens ook in jou, vertelt Van Bokkem, wat ze toelicht aan de hand van enkele persoonlijke voorbeelden. Familiegeheimen kan je voelen, en ook de spanning, als je niet weet wat er aan de hand is. Van Bokkem legt uit hoe informatie over de oorlog pas echt waarde kan krijgen als het hoofd in dialoog staat met het hart, en

foto Désirée Vasteege

Raymund Schütz

je in dialoog bent met je familie. Om op die manier een antwoord te kunnen krijgen op die existentiële vragen.

In veel gevallen is het niet meer mogelijk om met een familielid te spreken over de oorlog en de nasleep daarvan. Het is een onderdeel van groepstherapie, om alsnog uit te spreken aan een familielid wat nooit uitgesproken heeft kunnen worden. Zo kom je, aldus Van Bokkem, van *overleven* naar *leven* met oorlog. Mensen vragen zich af wat ze bij de informatie voelen en hoe ze dat kunnen delen. De informatie wordt een verhaal, iets dat mensen kunnen *doorleven*.

Van Bokkem: 'Dingen die je niet weet, kunnen een impact hebben op je leven'

Vaak slaat het onderzoek naar het oorlogsverleden een generatie over, en zijn het de kleinkinderen die de ruimte voelen om op zoek te gaan naar de familiegeschiedenis en daarover te praten. Als er geen erkenning is voor het oorlogsverleden, zullen mensen blijven rondlopen met identiteitsvragen, stelt Van Bokkem vast. De dialoog, de verbinding, het er over kunnen hebben, komt steeds meer op gang. Waar het nog te moeilijk is om te praten, kan bijvoorbeeld ook beeldende therapie heel behulpzaam zijn.

Een beladen familiegeschiedenis

Bas von Benda-Beckmann is historicus en publiceerde in 2019 een boek over het Oranjehotel. Tijdens deze lezing vertelt hij over zijn nieuwste boek: *Het kleedje voor Hitler*. Het boek bevat een rijk gedocumenteerd verleden vol

verhalen. Von Benda-Beckmann is helemaal opgeslokt door de memoires, dagboeken en foto's van zijn familie. Het is een beladen geschiedenis, die ook emoties van verwarring, woede, verdriet en schaamte bij hem oproepen.

Von Benda-Beckmann begint bij het begin. Zijn zoektocht begon toen hij 13 was. Hij deed de afwas met de zus van zijn Duitse vader, zijn tante. Ze hadden het over een oudtante, tante Luise. Een grappige, lieve vrouw en ook een beetje gek, volgens Von Benda-Beckmann.

'Mijn tante vertelde tijdens de afwas voor het eerst het oorlogsverleden van tante Luise. Ze was secretaresse geweest bij het oppercommando van de Duitse landmacht en had een relatie met Generaal Oberst Alfred Jodl. In maart 1945 trouwden ze. Jodl was een van de hoogste militaire adviseurs van Hitler en is na de oorlog ter dood veroordeeld.'

Tante Luise, vertelt Von Benda-Beckmann, is de rest van haar leven bezig geweest met de rehabilitatie van haar man. Naar haar idee was hij ten onrechte veroordeeld, en dat heeft zij altijd uitgedragen. 'Het heeft bij mij altijd heel veel vragen opgeroepen', vervolgt Von Benda-Beckmann. 'Vragen over mijn eigen familie: hoe nazistisch was die nou eigenlijk? Wat klopt er nou van die verhalen? Dat heeft ongetwijfeld een rol gespeeld in mijn beslissing om geschiedenis te gaan studeren.'

Tante Luise stuurde Von Benda-Beckmann vlak voor haar dood de memoires van een Duitse officier op, met daarbij een brief waarin zij haar perspectief deelde over de oorlog en haar echtgenoot. Dat is het startpunt geweest voor hem om te gaan graven. 'Hoe verliepen de levens in zijn familie, wat waren hun denkbeelden? Wat deden ze tijdens de oorlog? En hoe gingen ze daar na de oorlog mee om?'

Von Benda-Beckmann benadrukt dat onderzoek doen naar je familiegeschiedenis, ook voor een historicus, valkuilen met zich meebrengt. Familieherinneringen vormen vaak het begin, maar die zijn niet altijd betrouwbaar. Ook de dynamiek van naoorlogse herinnering in de maatschappij speelt een rol in hoe het verleden herinnerd wordt. Hij spoort aan tot het historische handwerk:

foto Désirée Verstege

Bas von Benda-Beckmann

begin bij de herinneringen en de verhalen, duik zo goed mogelijk de bronnen in, en doe een beroep op wetenschappelijke geschiedschrijving. Ook benadrukt Von Benda-Beckmann het belang van multiperspectiviteit, zodat je niet alleen het verhaal vertelt vanuit de daders, hoe kritisch je dat ook doet, maar ook vanuit de slachtoffers.

Kijk de hele bijeenkomst en alle vier de lezingen terug via: <https://www.youtube.com/watch?v=uY76cbhw17A>

Lucia Hoenselaars - Beleidsontzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine.

MONUMENT

Gedurende het hele Themajaar Leven met oorlog is de gelijknamige minidocumentaireserie te zien in alle vijf de WO2 Herinneringscentra: Nationaal Monument Kamp Vught, Nationaal Monument Kamp Amersfoort, Nationaal Monument Oranjehotel, Indisch Herinneringscentrum en Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Deze bijeenkomst in het Oranjehotel werd in het kader van dit project georganiseerd. U kunt de documentaires ook online kijken via www.levenmetoorlog.nl

Dit project is tot stand gekomen met financiering van vfonds (Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg), VSBfonds en ARQ Nationaal Psycho-trauma Centrum.